

Pecsételt kerámia Üllő 5. lelőhely szarmata telepéről

1. Bevezetés

A 2001 és 2006 között az M0-ás autópálya, illetve a Vecsést és Üllőt elkerülő 4-es számú főút csomópontjában feltárt Üllő 5. és Üllő 9. lelőhely¹ szarmata fazekas telepének rómaiként beletárolt anyagában eddig nem tapasztalt mennyiségben fordult elő egy, a Barbaricumban csak szórványosan megjelenő kerámiatípus, a pecsételt díszű edények csoportja.

A téma a relatív kis esetszám miatt kevésbé kutatott.² A szarmata szállásterület pecsételt anyaga általánosan a provinciális kerámiával vegyesen jelent meg az összefoglalásokban,³ emellett a szakirodalomban a barbár területek pecsételt töredékei gyakran terra sigillata másolatként szerepeltek.⁴ A pannoniai leletanyagtól elváló barbaricumi edények köréről először 1991-ben jelent meg rövid közlés,⁵ majd 2004-re körvonalazódott egy, a daciai edényművesség termékeivel rokonítható, önálló csoport.⁶ Az újabb feltárások anyagát alapul véve Sóskuti Kornél és Wilhelm Gábor munkásságában már feltűnnek a barbár eredetű pecsételt edények a szarmata Barbaricumban.⁷

Elemzésemben a területi korlátokhoz mérten ismertetem az üllői pecsételt töredékek minden fontosabb paraméterét. A leletanyag vizsgálata során a bizonyíthatóan egy edényből származó töredékeket egy egységként kezelem. Így összesen 49 pecsételt edénnyel kell számolni Üllő 5. lelőhelyen.⁸

¹ A két lelőhely szervesen összefügg, egy természetes árok (vízjárás) választja el őket egymástól. A lelőhelyről bővebben: ISTVÁNOVITS–KULCSÁR–MÉRAI 2011, 339–341; TARI 2006, 42.

² Munkám elején szeretnék köszönetet mondani azoknak, akik nélkül ez a dolgozat nem készülhetett volna el. Hálával tartozom Kulcsár Valéria tanárnőnek több évi irányításáért. További hasznos tanácsokkal láttak el munkám során B. Tóth Ágnes és Horváth Andrea is. Köszönöm Maróti Éva segítségét, aki személyes konzultáció során tekintette meg az üllői pecsételt anyagot. Köszönöm Sóskuti Kornél és Wilhelm Gábornak szakmai tanácsait és a rendelkezésemre bocsátott információkat. A Ceglédi Kossuth Múzeum (CKM) alkalmazottjainak segítségével nélkül nem lett volna lehetséges a leletanyag helyszíni feldolgozása, így köszönet illeti Patay Róbertet és Mérai Dórát.

³ A pannoniai pecsételt kerámia részletes kutatástörténetét Maróti Éva közli összefoglalásában (MARÓTI 1991, 365–374).

⁴ Például: GABLER–VADAY 1986. Frissebb publikációkban is megfigyelhető néhol ez a szemléletmód: SZALONTAI–TÓTH 2003, 72–73.

⁵ Cegléd, Miskolc, Nagymágocs, Tarhos és Hódmezővásárhely lelőhelyekkel (MARÓTI 1991, 374).

⁶ MARÓTI 2004, 213, 215.

⁷ SÓSKUTI 2010, 178–179.

⁸ Az Üllő 9. lelőhelyhez tartozó területről pecsételt edény darabja nem került elő, így ezzel a továbbiakban nem foglalkozom.

2. Az edények jellemző tulajdonságai

2.1. Anyagminőség és égetés

A töredékek szín alapján két nagy egységet alkotnak: a téglaszínűek (43 darab, 87,75%) és a szürkék (6 darab, 12,25%) csoportját.⁹ Színtől függetlenül minden darab homokkal soványított, jól iszapolt, bár a szürkék általánosan homogénebb összetételűek. Szennyeződések a legritkább esetben figyelhetők meg, csak a téglaszínű töredékek anyagában.

Makroszkóposan is találhatók finomabb különbségek az anyagminőségben. A téglaszínű töredékek egy része erősen porózus anyagú, kopásnak könnyen enged. Ritkább esetben szinte kézzel morzsolhatók (3 megfigyelt esetben). Másik csoportjuk durva tapintású, anyagát nagyobb szemcsék alkotják, ami a külső jól eldolgozott felületen is érezhető (12 alkalommal). Különleges csoportot alkotnak a III/a rozetákkal díszített töredékek,¹⁰ melyeknek anyaga „fényesre kopott” (2 esetben), külső felületük a kihajló peremig sötétebb árnyalatú a belső felületnél [5. tábla 2–3]. A szürke töredékek egységesen finom anyagúak, 2 esetben erősen szappanos fényűek [4. tábla 3; 6. tábla 2].

A töredékek nagy része egyenletesen égett. Összesen 7 esetben figyelhető meg réteges égés (14,28%). Minden ilyen alkalommal a falmag szürke (reduktív), a külső kéreg pedig téglaszínű (oxidatív). A szürke darabok egy kivétellel jó átégettek. Megfigyeléseim szerint az égetés nem áll szoros kapcsolatban az anyagminőség más eddigi részletezett jellemzőjével.

2.2. Festés és felületkezelés

Az üllői pecsételt edények a fenti szempont szerint három nagyobb csoportra oszthatók fel: bevonatos (festett), simított és festés nélküli.

Bevonatból többféle található az anyagban. Gyakori a foltokban lepattogzott, égetés utáni festés, mely matt, durva felületű és sötétebb vörös színű (jól megfigyelhető 6 esetben). Általában tojásfűzér és fogaskerek pecsétetekkel díszített félgömbös edényeken jelenik meg ez a festés. A félgömbös tálak bevonatának másik fajtája narancs vagy narancsvörös színű,¹¹ fényes felületű. Ez a bevonat 6 töredéken figyelhető meg biztonsággal. Nagyobb felületen megfigyelhető, hogy a mélyebben fekvő területeken (pecsételt dísz, az ívelt has és a talpgyűrű találkozása) a bevonat

⁹ A tábláknál közölt töredékek téglaszínűek a 4. tábla 2–3. és a 6. tábla 2, 5. kivételével, ezek szürke alapszínűek.

¹⁰ A díszek csoportosításáról lásd a *Motivumkincs* fejezetet később.

¹¹ Kopás és egyéb másodlagos hatások (égés, rossz talajviszonyok) miatt elképzelhetők árnyalatváltozások, így a kerámiatöredékek esetében csak széles tartományon belül kezelhető a szín kérdése. Véleményem szerint a színskála használata nagyobb szériák mellett torz eredményeket adhat.

foltokban vastagabban található meg, így sötétebb színű is [1. tábla 1]. A vöröses és fényes bevonatú edények félgömbös formájúak, ez is megerősítheti az ilyen edények kapcsolatát a terra sigillatákkal.

Különleges tagja a bevonatos csoportnak az egyik szórvány edény [4. tábla 1]. Ezen a pecsételt anyagban párhuzam nélküli barnás bevonat található, melynek aranyos fénye van.¹² A töredék kónikus hasán megfigyelhető 3 ovális hiátus a bevonatban, melyek ujjnyomok lehetnek. Ez a készítés folyamán keletkezhetett, így feltételezem, hogy az ilyen egyenletes bevonat mártásos technikával felvitt mázszerű dísz lehet.

Simított darab biztosan egy található Üllőn [2. tábla 3]. A töredék mintáinak kis mélysége esetleg a simítás előtti pecsétléséből származhat. A fényes bevonatú edényeknél általában sekélyebb díszek jelennek meg, illetve a simítás nyomai is megfigyelhetők néhol a bevonatos felületen is (2 esetben biztosan utánsimítottak festés után) [például 3. tábla 3].

A festetlen darabok meghatározása problémás, egyrészt a kopás miatt, másrészt az égetés utáni lepattogzás miatt. Talán 4 töredék esetében feltételezhető, hogy nem volt bevonat. A szürke edények nem festettek. Felületük a reduktív égetés, esetleges simítás következtében kap a falmagnál sötétebb (fekete) színt, ami a sávós kopás miatt keltheti festés hatását.

Párhuzam nélküli jelenség figyelhető meg az egyik tojásfüzér díszű töredéken. A halvány téglaszínű darab kopott felületén egy nagyobb foltban finom agyagréteget vittek fel [2. tábla 2, a + jellel került kiemelésre a felhordott réteg]. Ennek anyaga porózusabb, élesen elválik a töredék anyagától. Érdekesege, hogy az egyik pecsételt dísz ebben a foltban helyezkedik el. A felhordás célja a felület hibájának javítása lehetett. A sérülés még az edény kialakítása közben keletkezhetett az égetés előtt, hiszen a pecsétlést már erre a javított területre nyomták.

2.3. Kiegészítő díszítés

A pecsétek mellett megjelennek az edények tagolására, térelválasztásra használt díszek is. 12 esetben egyszerű hornyolással tagolták az edény oldalát (24,48%). A hornyok keresztmetszete íves, gyakran nem egyenletesen haladnak és vastagságuk sem állandó. Az anyag töredékessége miatt sajnos a hornyok vizsgálatának nem lehet gyakorlati haszna a csoportok kialakításában. Az azonban megfigyelhető így is, hogy meghatározott területeken fordulnak elő: így a perem alatt közvetlenül [4. tábla 2], a díszek felett [1. tábla 2], a díszek alatt a hason [4. tábla 3]. 3 töredék esetén két horony, míg a szürke IV/b díszű töredéken 8 horony figyelhető meg [6. tábla 2]. A hornyok alkalmazása nem köthető edényformához, így a pecsételt díszek típusaihoz semmiképpen sem rendelhetők hozzá.

¹² Üllő 5. lelőhely számos díszítetlen félgömbös tájánál alkalmazták ezt az aranyos fényű barna bevonatot. A barbaricum pecsételt anyagban azonban nem találtam párhuzamát.

A provinciális pecsételteknél gyakori díszítés a fogaskarcolás/tűzdelés.¹³ Az üllői pecsételt anyagban nem található ilyen módon díszített edény, ám a technológiai és formailag hasonló festett edények között gyakori dísznek számít a sávokban a hason és a perem alatt tűzdelte edény.

A szélesebb, díszítetlen mezőket és a bordákat nem tartom kiegészítő díszítésnek, véleményem szerint a profil szerves részeként kezelendők. A mezők, illetve a kisebb töredékeken a vállak (amelyek ezek indításai) a Drag. 37 terra sigillaták hasonló kiképzésével rokoníthatók. A bordák az erősen megtörő falú edények jellemző elemei, kisebb alcsoportjaiként azonos helyeken ismétlődnek.

2.4. Másodlagosan fűrt lyukak kérdése

A császárkori telepkerámia egyik gyakori jelensége a törésfelületek mellett elhelyezett furat. Célja az edények javítása lehetett. Terra sigillata edényeknél találhatók olyan töredékek, melyekben megfigyelhetők az összeillesztésre használt ólomkapocs maradványai.¹⁴ Sajnos az üllői anyagban ilyen nem maradt fent, illetve olyan edény sem, melyen összeillő töredékek mentén lennének átfúrások (javítás eredeti törésfelülete).

Két töredéken figyelhető meg másodlagos átfúrás [4. tábla 3; 5. tábla 1]. A furatokat minden esetben két oldalról készítették. Közel azonos a furatok külső átmérője (0,6–0,7 cm) mind a belső, mind a külső oldalon. Kiszerveztett szöge körülbelül 60°. A kúpos furatok a falvastagság közepénél találkoznak. A fúrás iránya közel merőleges lehetett, bár a kúpos furat egyik felülete mindig kissé simább (nem egyenletes erőhatás következménye).

Következtetések levonására nem alkalmas a javításra szolgáló furat. Eredete a görög geometrikus időkig vezethető vissza, ám Pannoniában még a 2. század folyamán is általánosan alkalmazott eljárás volt.¹⁵ Hasonló furattal ellátott pecsételt edények ismertek Fót és Őrszentmiklós lelőhelyéről.¹⁶ A szarmata telepeken azonban nem ritka, hogy szemcsés fazekakat, esetleg kézzel formált kerámiát is javítottak ilyen módszerrel. Nem jelenthető ki tehát, hogy a pecsételt edényeket emiatt értékesebbnek tartották volna, mint a többi házi kerámiát.

3. Motívumkincs

Összesen 66 pecsételt minta figyelhető meg a 49 üllői töredéken, hiszen egy darabon szerepelhet akár több motívum is. Ezek közül 9 erősen sérült, illetve a minta maradé-

¹³ A provincián kívülről Miskolc–Sötétkapu lelőhelyéről publikált pecsételt díszű töredék fogaskarcolással (PÁRDUZ 1957, 47–49).

¹⁴ GABLER 2006, 108, 150.

¹⁵ GABLER 2006, 108, 181.

¹⁶ MARÓTI 2004, 219.

ka alapján több lehetőség is felmerül a kiegészítésükre. Az alábbi csoportosítás csak a biztosan megállapítható díszeken alapszik, melyekből 57 található (az összes pecsételt minta 86,36%-a). A díszek alapján 9 nagyobb csoport különíthető el, melyek összesen 27 alcsoportra oszlanak.¹⁷

3.1. Tojásfüzér (I. csoport)

A leggyakoribb motívum a vizsgált anyagban, 18 alkalommal fordul elő (31,57%). A nyugati terra sigillata edények formakincséből származó elem a barbaricum pecsételteken. Három nagyobb csoportba oszthatók az ide tartozó díszek. Az I/a1 minta három tagolatlan körívből áll össze. Vele megegyező dísz ismert Szeged–Kiskundorozsma, Tóth János dombja lelőhelyről.¹⁸ Ennek formai variációja az I/a2, mely kiegészül egy beékelt elemmel a legbelső körív nyitásában [1. tábla 2]. Párhuzama az I/c1 mintával együtt jelenik meg a Cegléd–Huszár dűlőből ismert töredékről.¹⁹

Az I/b1 variáns esetében egy tagolatlan körívet négyszögletes elemekből álló keretelés vesz körbe. Az elemek az ív két végpontját egyenes vonalban kötik össze. Az I/b2 minta esetén az előző motívum keretelése a belső tagolatlan ív nélkül jelenik meg [1. tábla 1]. Párhuzama Szeged–Kiskundorozsma, Tóth János dombja lelőhelyről ismert.²⁰

Legnagyobb esetszámban az I/c1 dísz figyelhető meg. Összesen 12 alkalommal fordul elő,²¹ két esetben bizonyíthatóan más motívummal együtt (II/c és IX/c2). Itt két díszítetlen belső körívet egy szögletes elemekből felépülő ív követ [2. tábla 1–2; 3. tábla 1–2]. Számos párhuzama ismert a szarmata Barbaricum területéről: Miskolc–Sötétkapu;²² Dunakeszi–Alagi major és Pécel 2. lelőhely;²³ Cegléd–Huszár dűlő;²⁴ Törökszentmiklós és Tiszaföldvár;²⁵ Hódmezővásárhely, Solt–Palé.²⁶ Hasonlóan az I/b1–2 motívumhoz az I/c2 mintánál is megjelenik a beékelt elem. Párhuzam nélküli azonban az I/c3 dísz. A körívek nyílásánál egy geometrikus minta található, melyet az ívek felé mutató egyenlő szárú háromszögek és két nagyobb, egymással szemben elhelyezett fekvő háromszög alkot [2. tábla 3]. Ez az üllői formakincs legösszetettebb eleme.

¹⁷ A leletanyag motívumkincsének összesítését a lásd a 7. táblán.

¹⁸ SÓSKUTI 2010, 178–179.

¹⁹ DINNYÉS 1986, 57.

²⁰ SÓSKUTI 2010, 178–179.

²¹ Az összes meghatározható mintához képest 21,05%, míg a többi tojásfüzér mintához képest 66,66%.

²² PÁRDU CZ 1957, 47–49.

²³ MARÓTI 2004, 213–215.

²⁴ DINNYÉS 1986, 57.

²⁵ GABLER–VADAY 1986, 63.

²⁶ PÁRDU CZ 1938, 93.

3.2. Fogaskerék (II. csoport)

Összesen 11 ilyen minta található az üllői töredékeken (19,47%). Három nagyobb egységre osztható fel a csoport a belső tagolatlan körök számának megfelelően. A II/a motívumot csak egy négyszögletes elemekből felépülő kör alkotja [3. tábla 3; 6. tábla 4]. Több alkalommal is megfigyelhetők ilyen motívumok Apagy–Peckéstanya anyagában.²⁷ A II/b mintánál már megjelenik egy tagolatlan belső kör, míg a II/c minta esetén két ilyen tagolatlan kört zár közre a szegmentált külső kör [2. tábla 1]. A fogaskerék motívumoknál figyelhető meg a legnagyobb változatosság a pecsétek méretei között. További különbséget jelent, hogy a külső szegmentált kör bizonyos esetekben teljesen különálló elemekből épül fel, más esetekben viszont egy mélyebb sávban található. Ennek oka a pecsétlők különböző kialakítása lehet.²⁸

3.3. Rozetta (III. csoport)

A leletanyag legdíszesebb edényei rozettákkal díszítettek. 12 ilyen motívum figyelhető meg az üllői töredékeken (21,05%). Gyakran fordulnak elő a rozettával díszített edényeken térkitöltő funkciójú díszek is (lásd VII. és VIII. csoport). A III/a csoport olyan virág-motívumokat tartalmaz, melyeknél egy központi körből (bibe) ívelt végződésű szirmok indulnak ki [5. tábla 2–3]. Dunakeszi–Alagi major lelőhelyről ismert ilyen minta.²⁹

A III/b1 és III/b2 motívumok a rozetta stilizált variánsai, ám a szirmok vége lecsapott (szögletes szirmú rozetták). A különbség a két csoport között, hogy a III/b1 esetén megfigyelhető a bibe (párhuzama például Dunakeszi–Alagi major)³⁰ [4. tábla 3; 5. tábla 1; 6. tábla 5], míg a III/b2-nél a kidomborodó bibe nem jelenik meg. Mivel a rozetta közepe ezeknél is sokkal mélyebben fekszik, mint a környező felület, a bibe hiánya nem tudható be a kopottságnak.

A III/c1 a szögletes szirmú rozetta (III/b1) szögletes elemekkel keretelt variánsa [4. tábla 2]. Nagyobb méretben ugyan, de Kiskundorozsma–Nagyszék II. lelőhelyen girlanddal együtt jelenik meg.³¹ A III/c2 minta egy esetben fordul elő, ez is erősen kopott. Valószínűleg egy bibe lehet, melyet két szögletes szirmokból álló virág vesz körül [6. tábla 1].

3.4. Levél (IV. csoport)

Két stilizált levelet ábrázoló minta található az üllői anyagban (3,5%). Variánsai nem rokoníthatók egymással. A IV/a íves oldalú, felfelé megvastagodó bemélyített

²⁷ ISTVÁNOVITS 1992, 21–23.

²⁸ Néhány esetben kevésbé markánsan tojásfűzér díszek esetében is megfigyelhető ez a technika (például: I/b2 esetén).

²⁹ MARÓTI 2004, 213–215.

³⁰ MARÓTI 2004, 213–215.

³¹ SZALONTAI–TÓTH 2003, 72–73.

mező, melyet egy függőleges és ebből időközönként vízszintesen kiinduló bordák (levél erezete) tagolnak [4. tábla 1]. Az amorf dísz (VI) mellett szerepel kiegészítő szerepben. A IV/b fűzfa levelet utánozhat, körvonalait egy élesen megtörő árok adja, erezetét pedig egymással szemben elhelyezett négyszögletes elemek jelentik [6. tábla 2]. A töredéken 8 hornyolás fut végig, melyek jól megfigyelhetően vágják a pecsételt díszet. Több edény darabján a pecsételt díszek igazodnak a hornyoláshoz, feltételezhetően a hornyolás a korábbi.

3.5. Rombusz (V. csoport)

A motívumkincs legegyszerűbb eleme. Négyszögletes elemekből áll össze, a jobb szélén hiányos [6. tábla 3]. A kis töredéken csak egy ilyen minta figyelhető meg, sem a barbaricum, sem a provinciális anyagban nem találtam párhuzamát. Az elemek esetleges elhelyezkedése miatt feltételezhető, hogy nem egy pecsétnyomóval készült.

3.6. Amorf dísz (VI. csoport)

A barbaricum formakincstől messze álló motívum. Ívelt oldalú bemélyített mezőben elhelyezett bordákból kialakított háromszögek alkotják, melyek harmadik oldala maga a keret. Ezek között lekerekített sarkú, tömör háromszögek helyezkednek el. Az összes belső elem a forma középpontja felé áll csúcsával [4. tábla 1]. Jellegebén a daciai pecsételt motívumkincsével rokonítható, bár pontos analógiáját ott sem találtam.

3.7. S-alak (VII. csoport)

Az üllői pecsételt motívumkincs tartalmaz két olyan elemet, melyek minden esetben önállóan is szereplő motívumokból összeálló díszítősor tagolnak.³² Az egyik ilyen csoport az S-alakoké, ezek 7 edényen jelennek meg (12,28%) szögletes szírmű rozetta díszek kiegészítéseként. Az S irányításától függően két nagy csoportra oszthatók. A VII/a1 tagolatlan S, a vonal végei kissé megduzzadnak, az alsó szár általánosan hosszabb. A VII/a2 variáns négyszögletes elemekből épül fel, az előzőnél arányosabb [4. tábla 2]. A VII/b formájában teljesen megegyezik a VII/a1-gyel, azonban tengelyesen szimmetrikus vele [5. tábla 1; 6. tábla 5].

3.8. Pálcátag (VIII. csoport)

A másik térkitöltő funkcióban szereplő motívumtípus. Két alkalommal figyelhető meg (3,5%) szögletes szírmű rozettákkal. A VIII/a minta szögletes szegmensek-

³² A daciai anyagban azonban az üllőivel formailag teljesen megegyező S-alakok alkothatnak önálló díszsort is (pl. Porolissum) (FILIP 2008).

ből felépülő függőleges elem lekerekített szélekkel [4. tábla 3]. Formai párhuzama III/b1 dísszel Dunakeszi–Alagi major lelőhelyről ismert.³³ A VIII/b erősen kopott minta. Eredetileg nagyméretű *planta pedis* motívum lehet, tetején megjelennek a lábujjak, illetve a töredék bal oldali mintáján megfigyelhető a saru szíjazatának ábrázolása is [6. tábla 1]. *Planta pedis* ábrázolás a Barbaricum területéről máshonnan nem ismert.³⁴

3.9. Girland (IX. csoport)

A terra sigillata edényekről származó díszítés. Az üllői anyagban 4 alkalommal jelenik meg (7,01%). Minden esetben önálló díszítősort alkotnak, mely a félgömbös edények ívelt hasát díszíti. A IX/a négyszögletes elemekből felépülő körív, melynek belső felén újabb ív indítása figyelhető meg jobbról [1. tábla 1]. Funkciójában eltér a girlandoktól, hiszen nincs köztes elem. A IX/b1 és IX/b2 motívumok hasonlóak, tagolatlan ív köt össze kisebb tagokat. Az ív kiegészülhet kisebb szögletes elemekkel a külső felén. A köztes tag a IX/b1 esetén a szögletes szirmú rozettákhoz hasonló minta, ám kevesebb, így robosztusabb szirmok építik fel [3. tábla 2]. A IX/b2-nél erősen stilizált rozetta tölti be a köztes szerepet, ezt öt egymással szembe fordított V forma alkotja.³⁵ A minta párhuzama ismert Kiskundorozsma–Nagyszék II. lelőhelyről.³⁶

4. Csoportok

Az üllői pecsételt díszű edények csoportosítása a pecsételt motívumok, a profilok és a külső-belső festés (vagy felületkezelés) minőségének együttes figyelembevételével képzelhető csak el. Sajnos az anyag 49 edényhez tartozó töredékei közül csupán 20 alkalommal (40,81%) vizsgálható értékelhető perem vagy talpgyűrű/talpkorong. A többi kisebb méretű oldaltöredék, csupán az edény alapformájára enged következtetni. Kivételt ez alól a vállal tagolt oldaltöredékek jelenthetnek. További probléma, hogy a festés az esetek meghatározó részében csak kis foltnban, illetve a dísz belsejében figyelhető meg az erős kopás miatt. A perem és fenéktöredékek alapján három nagyobb csoport állítható fel:

³³ MARÓTI 2004, 213–215.

³⁴ Hasonlóan elnagyolt, funkcióját veszített ábrázolás ismert önálló díszsorként Aquincumból (PETŐ 1976, 92).

³⁵ Felmerülhet a kérdés, hogy készülhetett-e egy motívum több pecsétléssel. Ilyenek lehetnek: I/b2; I/c3; IX/b1-2. A minták minden esetben következetesek, újbóli megjelenés esetén sem figyelhető meg elcsúszás. Beregsurány–Barátság-kert lelőhelyen előkerült agyagpecsétlők esetén megfigyelhető, hogy a nyélen akár más minta is lehet (ISTVÁNOVITS 1993, IV. tábla 1–2).

³⁶ SZALONTAI–TÓTH 2003, 72–73.

1a. Vörös festésű, félgömbös tálak enyhén megvastagodó peremmel [1. és 2. tábla]
Feltételezhetően a leletanyag legnagyobb részét ilyen edények töredékei alkothatták (6 értékelhető profil-töredék biztosan). Minden esetben téglaszínű törésfelülettel rendelkeznek, külső és belső felületük vörös, illetve narancsszínű bevonattal díszített. Az oldal ívében vannak kisebb eltérések. Leggyakrabban a félgömbös hasat közel függőleges fal követi a peremig [2. tábla 1]. A másik véglet azonban, mikor a has szélessége meghaladja a száj szélességét, így enyhén körte alakú lesz az edény [1. tábla 1]. A perem minden esetben enyhén megvastagodik, amit a fal megvékonyításával, majd visszahajtásával értek el.³⁷ Két esetben a fenékrész is megfigyelhető. Ez lehet talpkorong [1. tábla 2] és alacsony talpgyűrű is [1. tábla 1]. Egy kivétellel kizárólag tojásfüzér és fogaskerek motívumok fordulnak elő az ilyen profilú töredékeken (I/a1, I/b1, I/b2, I/c1, II/b, IX/a). Kiegészítésként 3 esetben is előfordul hornyolás a pecsétlésekhez közel.

Az oldaltöredékek nagy része is ide sorolható. Törésfelületük minden esetben téglaszínű. A darabok nagy része vörösre vagy narancsszínűre festett, azonban találhatóak festetlen és simított töredékek is. Méretben is nagy a szóródás, a csészéktől egészen a nagyobb tálakig terjed a skála. A csoport tagjait a profil hasonlósága, illetve a tojásfüzér és girland pecsétek kötik össze. Csak áttételesen tartom őket terra sigillata másolatnak, hiszen ez a tagolatlan félgömbös forma nagyon gyakori pecsétlés nélkül is az üllői (és a szarmata) anyagban. Inkább ezen edények pecsételt változatainak tartom őket, még ha ezeknek alapformáját római előképek határozták is meg.

1b. Vörös festésű, félgömbös tálak széles sávval a perem alatt [3. tábla]
Az előzőhöz hasonló profillal rendelkező edények csoportja (teljes biztonsággal 3 peremtöredék sorolható ide). Oldalfaluk meredek, a félgömbös hastól a peremig közel függőleges. Az oldal felső egyharmadában mélyebben fekvő sáv helyezkedik el, melynek közepe általában kissé kidomborodik. Ezen a mezőn belül nem található díszítés. A perem közvetlenül a sáv felett indul, minden esetben a megvastagodó peremek egy felfelé keskenyedő típusát képezi. Az edényeket általában jó minőségű, fényes, vörös bevonat fedi. A pecsételt díszek a sáv alatt futnak, hasonlóan az előző csoport félgömbös táljaihoz itt is csak tojásfüzér és fogaskerek motívumok fordulnak elő (I/c1, II/a1).

Az oldaltöredékek közül a kis vállal tagoltak nagy valószínűséggel ehhez a csoporthoz sorolhatók, hiszen a váll a sáv indítása lehet (5 ilyen töredék van az anyagban). E töredékek esetében is igazak a fent leírtak, tehát vörös bevonattal és pecsételt tojásfüzérrel (I/c1–2) díszítettek.³⁸

³⁷ A pecsételteken ez a kis perem miatt nehezen figyelhető meg, azonban a lelőhely más megvastagodó peremű töredékein jól látszik. Gyakori a visszahajtásnál keletkező hiátus az anyagban, illetve a nagyobb vastagság miatt itt gyakrabban jelenik meg égetésnél a szendvicses (réteges) szerkezet.

³⁸ Mivel a töredékek nagy része a has alsó részéből származhat, ezért a félgömbös edények esetén nem állapítható meg, hogy pontosan melyik töredék nyaki részén lehetett sáv.

Az edények 1b csoportját egyértelműen a Drag. 37 típusú terra sigillatak másolatának tartom. Mind formai jegyeik, mind a jó minőségű vörös bevonat miatt elképzelhető ez. A tojásfüzér motívumok is megerősítik az elképzelést.

2. Erősen kihajló peremű, kónikus hasú tálak [4. tábla]

A leletanyag szürke töredékei tartoznak ebbe a csoportba. Jellemzőjük, hogy a perem drasztikusan nem vastagszik meg, ám közel vízszintes pozícióba hajlik ki. Két alaptípusa különíthető el: egyik esetében a visszahajlás egy befelé tartó falszakaszból következik be [4. tábla 2–3], míg a másiknál maga az oldalfal hajlik ki [4. tábla 1]. A perem alatti függőleges falszakaszon vannak a pecsétlések, alattuk a fal élesen megtörik, kónikusan folytatódik. Egy kivétellel jó minőségű szürke töredékek, melyek rozetta és pálcika pecsétekkel díszítettek.

Mind a minta, mind a kónikus edényforma inkább a daciai pecsételt edényekre emlékeztet, ezzel együtt pedig a beregsurányi, illetve a csengersimai fazekas telepek termékei felé mutat.³⁹ Természetesen a nagy földrajzi távolság miatt erős fenntartásokkal kell kezelni ezeket az analógiákat.

3. Megvastagodó, kihajló peremű bordával tagolt tálak [5. tábla]

Téglavörös törésfelületű edények csoportja. A perem kiképzése megegyezik: erősen megvastagodik, kissé behúzott, ferdén kihajlik. Három esetben a perem alatt alacsony borda tagolja az oldalfalat. A pecsételt rozetta díszek minden esetben ez alatt helyezkednek el (III/a, IIIb1-b2). Kiegészítésként S-alakok tűnnek fel (VII/b). Teljesebb profil 2 esetben figyelhető meg: ezeknél egy újabb borda után a has erősen megtörik és kónikusan folytatódik [például 5. tábla 1]. Méretben nagyon nagy különbségek vannak a csoporton belül, ide tartozik a leletanyag legnagyobb méretű töredéke. Felületükön festés nem figyelhető meg, ide sorolhatók a fényesre kopott felületű darabok [5. tábla 2–3].

5. Az üllői pecsételt edények helye a provinciális és a barbaricum anyagban

Kézenfekvő lenne az üllői töredékek párhuzamait Pannoniában keresni, hiszen a fazekas telep csupán 10 km-re fekszik déli irányban Aquincumtól.⁴⁰ Feltételeznek továbbá Üllő közeléből egy római út menti őrállomást,⁴¹ mely az Aquincumból induló egyik kereskedelmi útvonallal kapcsolhatja össze a lelőhelyet. Földrajzi fekvéséből adódóan tehát joggal lehetne a nagyméretű szarmata telep a római export célpontja. A pecsételt motívumok továbbá jól illeszkednek a kelet-pannoniai stílus kritériumai közé, hiszen geometrikus díszítésekről és stilizált növényi ornamentikáról beszélhe-

³⁹ Beregsurány–Barátság kert lelőhelyről bővebben: ISTVÁNOVITS 1993; Csengersima–Petea lelőhely feldolgozása: GINDELE–ISTVÁNOVITS 2011.

⁴⁰ TARI 2006, 42.

⁴¹ VADAY 1998, 124.

tünk.⁴² Az aquincumi kerámia anyagban azonban nem találhatóak pontos analógiái az üllői pecsételteknek. Bár a motívumkincs számos közös elemet tartalmaz (fogaskerek és tojásfüzér motívumok), a különbség az edények díszítettségének mértékében és stílusában fogható meg. A fentiek alapján az üllői töredékek pannoniai eredete megkérdőjelezhető.

Az üllői töredékek rozettákkal és térkitöltő elemekkel díszített csoportja a daciai leletanyaggal mutatja a legközelebbi rokonságot. Bár a daciai anyag motívumkincse a pannoniai területeken gyökerezik, arányaiban mégis más. Hasonló továbbá az edények díszítésének stílusa is. Közvetlen kereskedelmi kapcsolatokról a nagy földrajzi távolság miatt nem beszélhetünk valószínűleg, bár a szarmata területek kereskedelme Dacia provinciával nem tisztázott. Mivel a provinciális párhuzamok hiányoznak, felvethető az üllői pecsételt kerámia barbár (szarmata) eredete.

A *Motívumkincs* fejezetben említett párhuzamok alapján kijelenthető, hogy az üllői darabok jól illeszkednek a barbaricumai töredékek körébe.⁴³ Üllő, mint a pecsételt edények gyártási helye nem valószínűsíthető. Nem került elő ugyanis a telepről sem pecsétlő, sem műhelyhulladék.⁴⁴ Az anyag heterogenitása is sokféle hatást mutathat. Munkahipotézisként felmerülhet, hogy a szarmata Barbaricum területén több műhelykörzet is gyárthatott ilyen jellegű kerámiát. Ezeket a központokat érhették (földrajzi fekvésüknek megfelelően) Pannoniából vagy Daciából érkező hatások. Konkrét kereskedelmi áruval nem feltétlenül kell számolni, határsávokban a technológia/divat zavartalanul terjedhet.⁴⁵ Az üllői kerámiában láthatjuk a belső kereskedelem egy példáját is, eszerint a településen a különböző provinciális elemeket továbbhagyományozó barbaricumai műhelyek termékei találkoztak.

6. Összegzés

Az eredet kérdéskörén kívül felmerülhet még néhány probléma, melynek lehetséges megoldásával munkám utolsó fejezetében foglalkoznom kell.

Problémás a telep pecsételt töredékeinek datálása. Korhatározásra öt objektum 13 terra sigillata töredékét használhatjuk fel, melyek a pecsételtelkek egy objektum-

⁴² MARÓTI 1987, 81.

⁴³ Az ismert pecsételt töredékek lelőhelyeit a szarmata Barbaricumban a 8. tábla tartalmazza. Külön köszönöm Sóskuti Kornélnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta publikálatlan lelőhelyeit az elterjedési térkép teljességének érdekében.

⁴⁴ A telep egy II/a fogaskerékkel díszített töredékéről feltételezhető, hogy rontott darab [6. tábla 4]. A két hiányos fogaskerek motívum egy részen keresztezi egymást. A benyomott díszek látványosan különböző mélysége miatt elvetném az esélyt, hogy egy több elemből álló hiányos mintáról lenne szó. Egyetlen hibás darab azonban nem feltételez gyártást. Rontott pecsételt edény Aquincumból ismert, egy égetés közben elgömbült tányér (MARÓTI 1991, 377–381).

⁴⁵ Apagy–Peckéstanya lelőhelyen négy pecsételt díszű töredék került felszínre, két szürke és két téglaszínű. Istvánovits Eszter elemzése szerint a szürke töredékek gyártási helye Beregsurány (ISTVÁNOVITS 1992, 21–23). A téglaszínű töredékek azonban több hasonlóságot mutatnak az alföldi anyaggal, így például az üllői hasonló darabokkal. Apagy–Peckéstanya lelőhelyet tekinthetjük tehát ütközőzónának.

ból kerültek felszínre.⁴⁶ Ebből 10 darab értékelhető, műhelyek szerinti eloszlásuk a következő: négy rheinzaberni, négy westendorfi és két pfaffenhofeni áru. A sigillata edények által adott legvalószínűbb időpont tehát a 3. század eleje (200–240). Kérdéses azonban az a csúszás, mellyel a luxusedények gyártásától a szarmata Barbaricumba kerülésükig számolni kell. További tényező lehet még az edények használati ideje a földbekerülés előtt (kettős vagy hármas datálás lehetősége). Bizonyítja a későbbi datálást a II. Claudius bronz antoninianus a sisciai verdeből.⁴⁷ A 268 és 270 közé datálható érme legalább a 3. század harmadik harmadáig tolja ki a keltezést, ám a szarmata területek pénzeinek bizonytalan datáló értéke miatt ezt az időpontot csak *terminus post quem* adatnak tekinthetjük. Véleményem szerint akár a 4. század elején is használatban lehettek ezek az edények.

Foglalkozni kell továbbá a pecsételt anyag elhelyezésével a szarmata telepke-rámian belül. A vörös festésű, félgömbös, tojásfüzérrel díszített edények esetén egyértelmű a kapcsolat a nyugati terra sigillata anyaggal. Feltételezhető lenne tehát, hogy a pecsételték célja a drága luxuskerámia kiváltása volt. A mennyiségi adatok azonban ellentmondanak ennek: Üllő 5. lelőhelyen közel 60 pecsételt töredékre 750 terra sigillata töredék jut.⁴⁸ A nagy különbség kizárta teszi, hogy a cél a luxuskerámia másolása volt, bár a motívumkincsre és az edényformára gyakorolt hatások tagadhatatlanok.

Véleményem szerint az üllői telep a szarmata Barbaricum legjelentősebb lelő-helye a pecsételt kerámia kutatásának szempontjából. Az eddig példátlan mennyiségű, zárt leletegyüttesben előkerült pecsételt töredék kiváló alkalmat adott egy bővíthető tipológiai rendszer felállítására. Nyilvánvalóvá vált továbbá az ilyen díszű edények formavilágának sokrétűsége is. Amennyiben feltételezzük barbár eredetüket, mindenképpen nyomai lehetnek a nehezen megfogható szarmata területek belső kereskedelmének (a miskolci töredék alapján feltételezhető, hogy ez az áru elérhetett a szállásterületen túlra is). A kutatás további iránya az újabb feltárásokból származó barbaricumai pecsételt töredékek tipológiai rendszer szerinti felgyűjtése és térképre vetítése lehet. Így talán kirajzolódhatnak olyan gócpontok, melyek közelebb visznek a műhelykörzetek meghatározásához. A nagyobb esetszám igazolhatja továbbá a dolgozatban csak munkahipotézisként felvázolt elméleteket.

⁴⁶ A terra sigillata anyagot Horváth Friderika határozta meg, segítségét ezúton is köszönöm.

⁴⁷ Előlapján császárféj IMPC[LAVDI]V[S]AVG felirattal, míg hátlapján balra álló istennő látható [SPE-S]AVG felirattal. Az érme a CKM raktárában található, meghatározását Dinnyés István végezte.

⁴⁸ A jelenség nem egyedülálló: Maróti Éva közlése szerint a pátyi lelőhelyen az 1982–83 közötti szezonban 19 pecsételtre 98 terra sigillata, míg a 1997–99 közöttiben 100 pecsételtre 450 terra sigillata töredék jutott (MARÓTI 2002, 127).

- DINNYÉS 1986 = Dinnyés I.: A táj a honfoglalás koráig. [In: *Cegléd története*. Szerk.: Ikvai N.] *StudCom* 11 (1986), 45–64.
- FILIP 2008 = Filip, C.-C.: *Ceramica ștampilată de la Porolissum*. Cluj-Napoca 2008.
- GABLER 2006 = Gabler D.: *Terra Sigillata, a rómaiak luxuskerámiája*. Budapest 2006.
- GABLER–VADAY 1986 = Gabler, D.–H. Vaday, A.: *Terra Sigillata im Barbaricum zwischen Pannonien und Dazien*. Budapest 1986.
- GINDELE–ISTVÁNOVITS 2011 = Gindele, R.–Istvánovits, E.: *Die römerzeitliche Töpferöfen von Csengersima-Petea*. Satu Mare 2011.
- ISVÁNOVITS 1992 = Istvánovits E.: Az apagyai császárkori telep. *JAMÉ* 33–35 (1990–92), 9–31.
- ISTVÁNOVITS 1993 = Istvánovits, E.: Some data on the history of the Upper Tisza region in the Roman Age. *Východoslovenský pravek* 4 (1993), 127–142.
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR–MÉRAI 2011 = Istvánovits, E.–Kulcsár, V.–Mériai, D.: Roman Age Barbarian Pottery Workshops in the Great Hungarian Plain. In: *Drehscheibentöpferei im Barbaricum Technologietransfer und Professionalisierung eines Handwerks am Rande des Römischen Imperiums. Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 11. bis 14. Juni 2009*. Hrsg.: Bemmman, J.–Hegewisch, M.–Meyer, M.–Schmauder, M. Bonn 2011, 355–369.
- MARÓTI 1987 = Maróti É.: Római kori pecsételt kerámia Nyugat-Pannóniában. *ZM* 1 (1987), 81–103.
- MARÓTI 1991 = Maróti É.: A római kori pecsételt kerámia és a Resatus-kérdés. *StudCom* 21 (1991), 365–427.
- MARÓTI 2002 = Maróti É.: Pannoniai pecsételt kerámia Balácán és Veszprém megyében. *Balácai Közlemények* 7 (2002), 109–151.
- MARÓTI 2004 = Maróti É.: Újabb római kori pecsételt edénytöredékek Pest megyéből. *StudCom* 28 (2004), 199–245.
- PÁRDU CZ 1938 = Párdu cz M.: Rómaikori lelőhely Hódmezővásárhelyen a Solt-Paléban. *Dolg* 14 (1938), 90–114.
- PÁRDU CZ 1957 = Párdu cz M.: Rómaikori telep Miskolcon. *HOMÉ* 1 (1957), 45–59.
- PETŐ 1976 = R. Pető M.: Koracsászárkori fazekastelep a Gellérthegy déli oldalán. *ArchÉrt* 103 (1976), 86–95.
- SÓSKUTI 2010 = Sóskuti K.: Szarmata településrészletek egy gázszállító vezeték Csongrád megyei szakaszáról, Pusztaszertől Algyőig. *MFME–MonArch* 2 (2010), 171–191.
- SZALONTAI–TÓTH 2003 = Szalontai Cs.–Tóth K.: Szeged-Kiskundorozsma-Nagyszék II. In: *Úton útfélen. Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán*. Szerk.: Szalontai Cs. Szeged 2003, 69–81.

- TARI 2006 = Tari E.: Üllő 5.–Üllő 9. lelőhely. In: *Régészeti kutatások másfél millió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárások Pest megyében 2001-2006.* Szerk.: Simon L. [Pest megyei múzeumi füzetek 7.] Szentendre 2006, 42–48.
- VADAY 1998 = Vaday A.: Kereskedelem és gazdasági kapcsolatok a szarmaták és a rómaiak között. In: *Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön.* Szerk.: Havassy P. [Gyulai katalógusok 6.] Gyula 1998, 117–144.

Bowls with stamped ornamentation at site Üllő 5

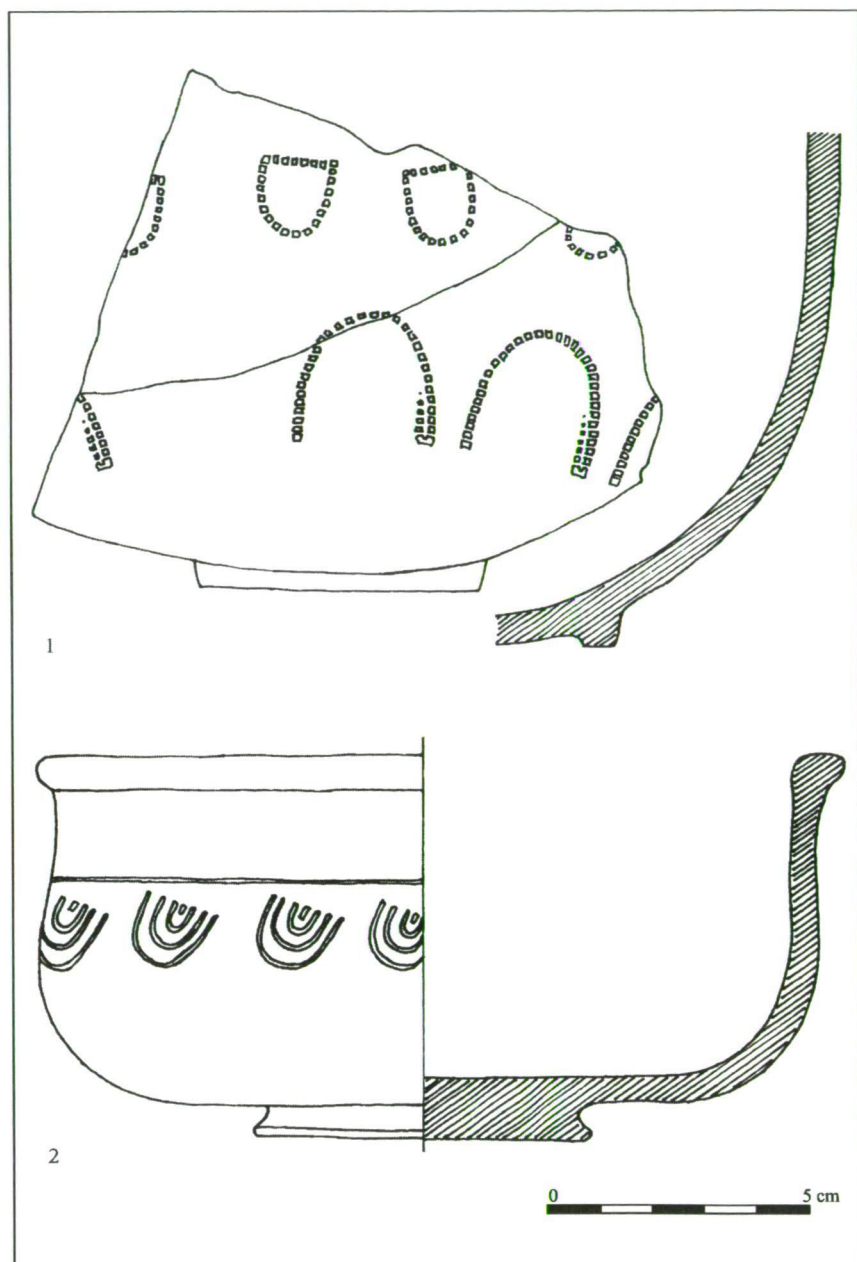
Bowls with stamped ornamentation belong to the poorly researched objects of the Sarmatian Barbaricum. There are pieces of 49 pots with stamps at the site of Üllő 5, which is situated next to the Roman limes in the vicinity of Aquincum, fragments of 49 pots have been found.

As a result of the analysis of the ornamentations 9 different types could be separated. The largest group contains various "egg garland" stamps, which derived from the western Samian ware from the workshops of the Rhine Valley. The "gear" motives, which consist of simple points and circles, are very popular too. The "rosette" decorations belong to the most ornamented group of the potsherds; usually "columns" and "S forms" are added to them as supplementary ornamentation.

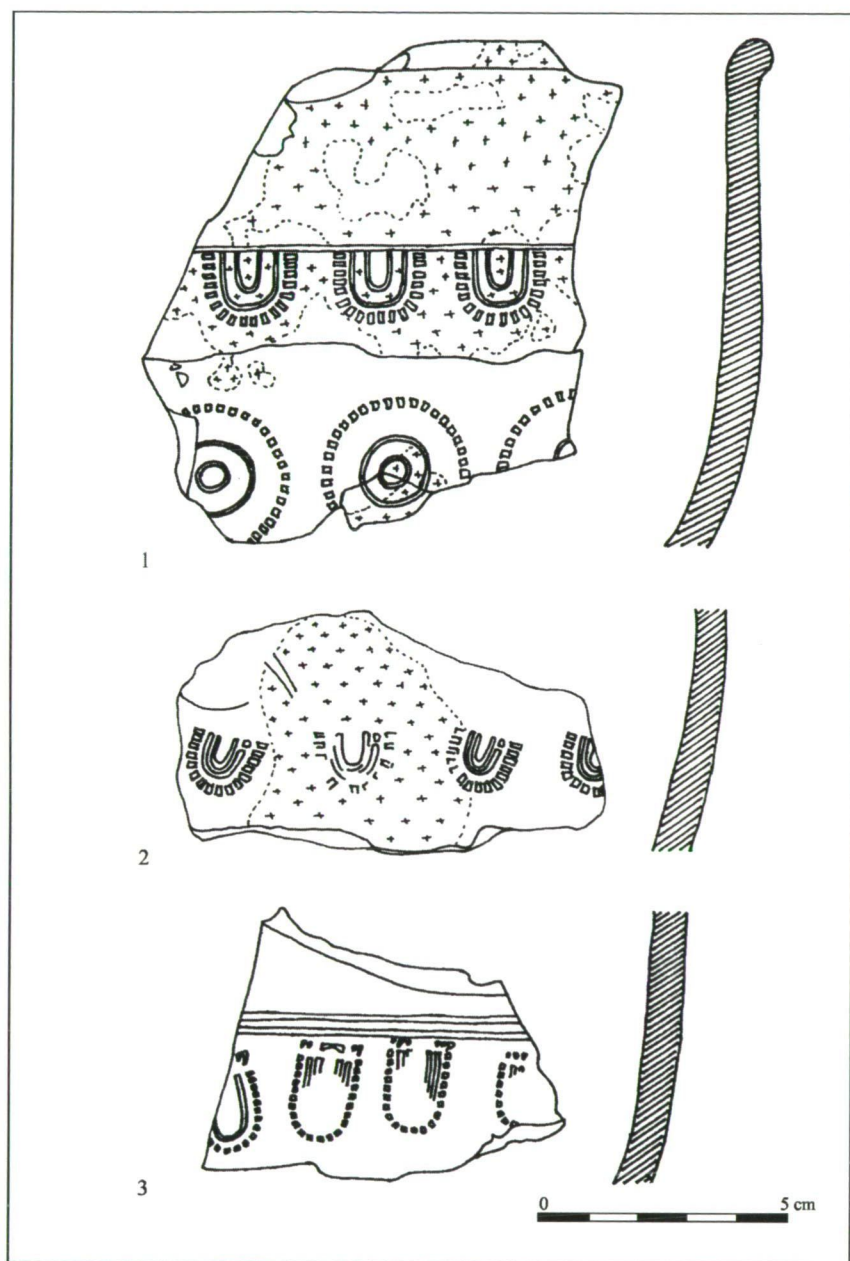
It is obvious, that for setting up groups further characteristics of the vessels have to be examined. The main attributes are the following: the profile, the coating and the ornamentation. In this way the finds are divided into two bigger groups. One is the group of hemispherical bowls with a thick, round shaped rim. These bowls always have a red or orange coating and the most specific ornamentation is the "egg garland". The hemispheric bowls have the most direct relation with the Dragendorff 37 type Samian ware. The other type of the vessels is the group of bowls with a conic belly. The "rosette" motives on these vessels show the impacts coming from the workshops of province Dacia.

In connection with stamped pottery we face a lot of complicated problems. One of them is the age of the potsherds. We can use Samian ware or coins for dating. However, we have to count with the time of getting of the vessel from Pannonia to the Barbaricum (and also with the time during which the bowls became archaeological objects). The other problem is the relationship between the stamped bowls and the Samian ware. Judging from the high number of Samian ware shards, I do not think that the Sarmatians tried to replace Samian ware with stamped bowls.

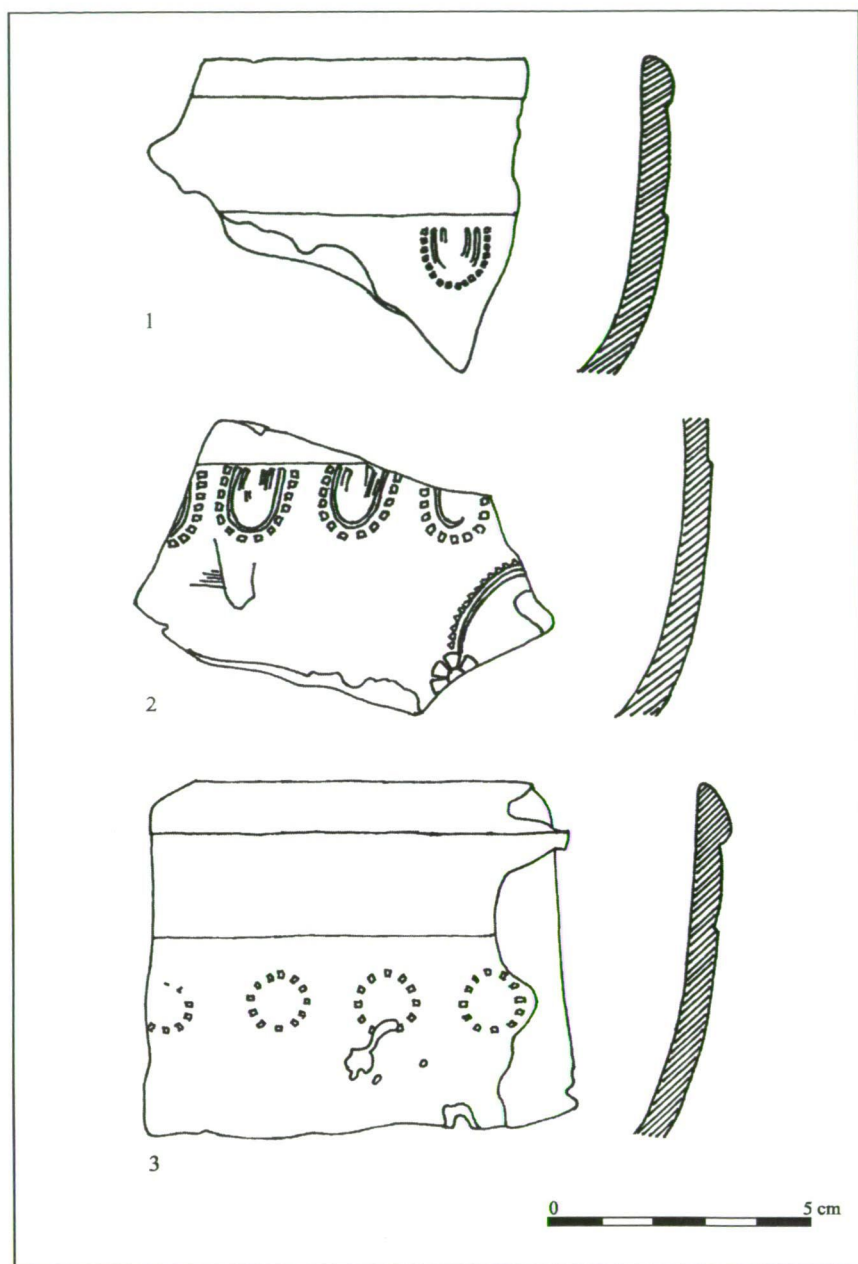
In conclusion, there is a high chance that the stamped ceramics were made by Barbarians, because we have not got good parallels from the neighboring provinces. The place of production is questionable, but it is not probable that there were workshops producing stamped pottery in the Üllő settlement. In my opinion, there could have been workshops spread all over the Barbaricum, which were influenced by the Roman pottery from Pannonia and Dacia. This is the solution for the heterogeneous character of the pottery fragments from Üllő.

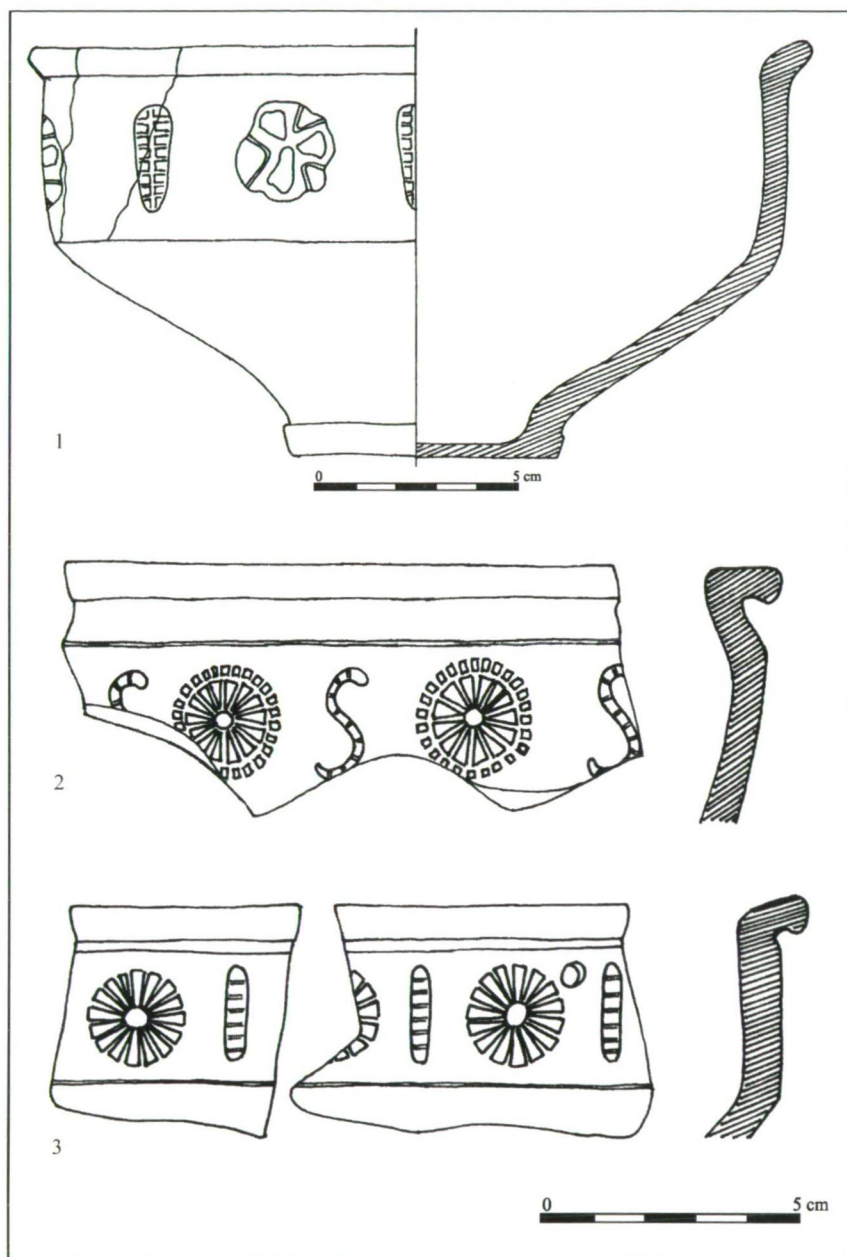
1. tábla: 1.: 1032/a objektum; 2.: 7525. objektum (sírmelléklet)

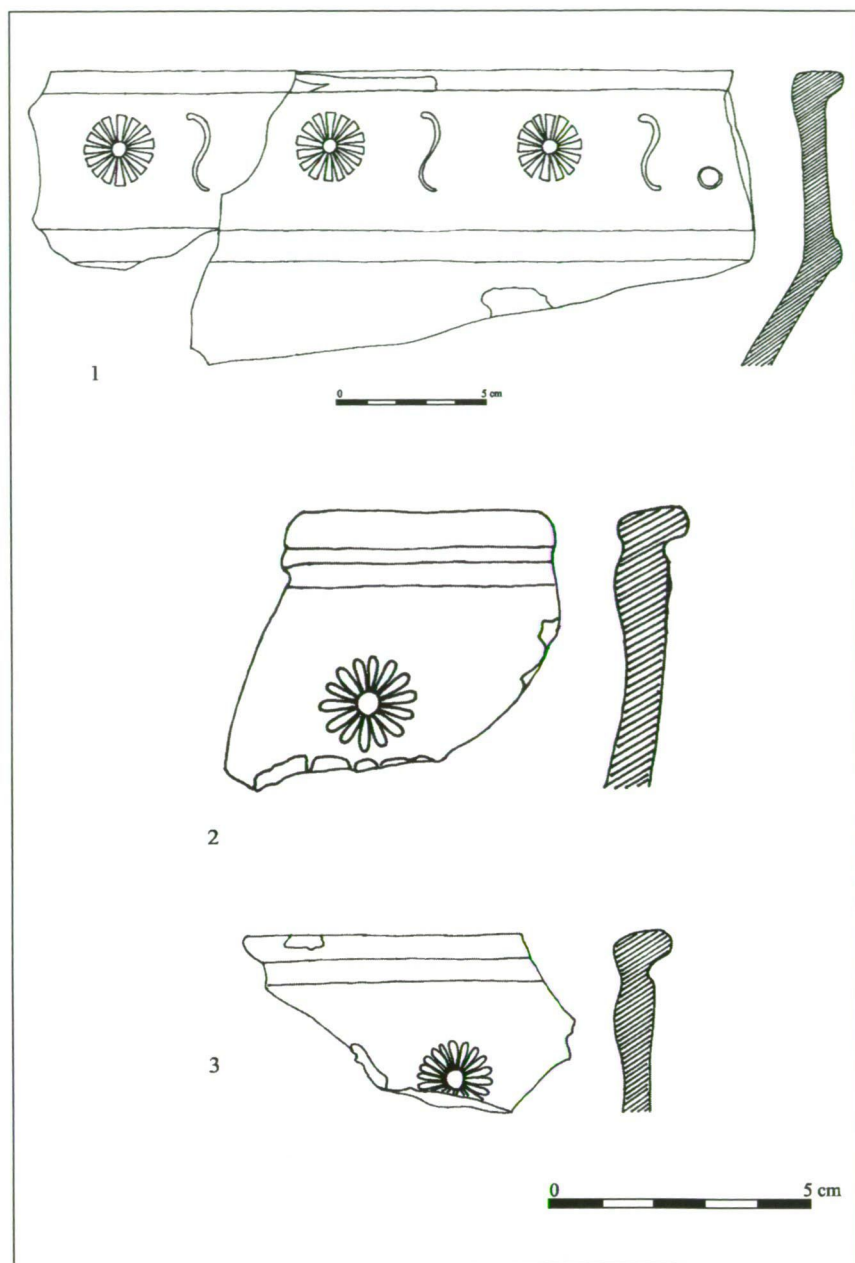
2. tábla: 1.: 3009. objektum; 2.: 1133. objektum; 3.: 2085/a objektum

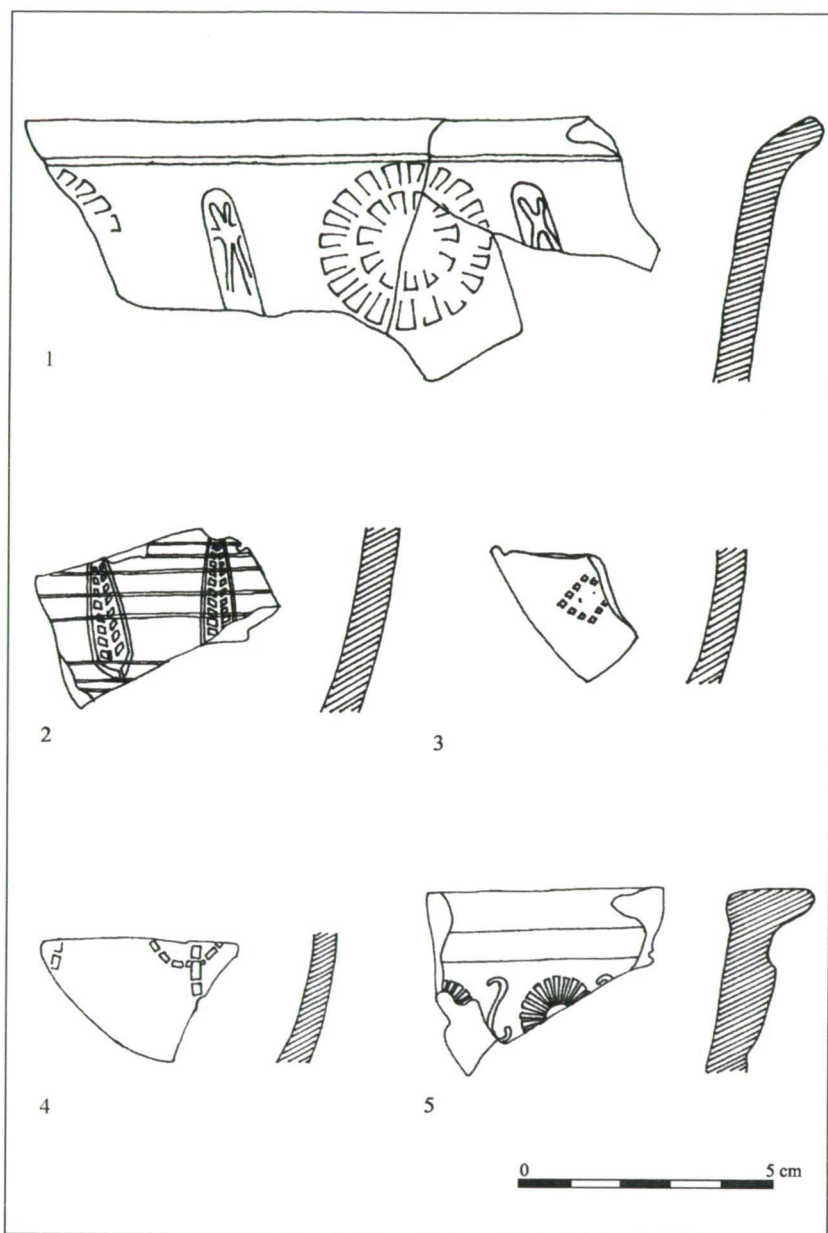
3. tábla: 1.: 4284. objektum; 2.: 2397. objektum; 3.: 4237. objektum

4. tábla: 1.: szórvány; 2.: 4470. objektum; 3.: 6173. objektum

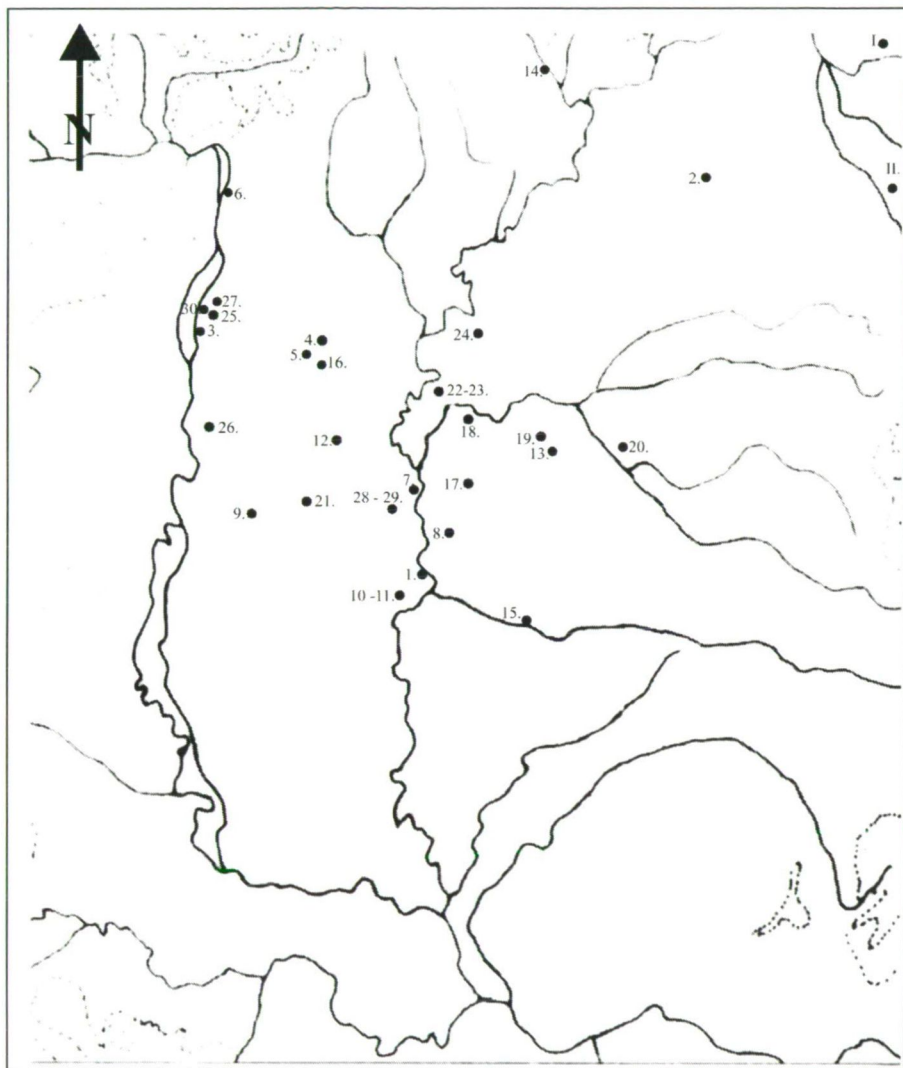
5. tábla: 1.: 6172. objektum; 2.: szórvány; 3.: 6078/a objektum

6. tábla: 1.: 1138. objektum; 2.: szórvány; 3.: 5210. objektum;
4.: 1860. objektum; 5.: 5904. objektum

	(-) a (1)	a2	b(1)	b2	c(1)	c2	c3
I.							
II.							
III.							
IV.							
V.							
VI.							
VII.							
VIII.							
IX.							

7. tábla: Az üllői pecsételt töredékek motívumkincse

8. tábla: A Barbaricum pecsételt töredékeinek elterjedési térképe:

1. Algyő; 2. Apagy–Peckéstanya; 3. Áporka; 4. Cegléd; 5. Csemő; 6. Dunakeszi–Alagi major; 7. Felgyő–Kettőshalmi dűlő; 8. Hódmezővásárhely, Solt–Palé II.; 9. Kecel; 10. Kiskundorozsma, Tóth János dombja; 11. Kiskundorozsma–Nagyszék II.; 12. Kiskunfélegyháza–Papp dűlő; 13. Kondoros; 14. Miskolc–Sötét kapu; 15. Makó 32. lh.; 16. Nagykőrös; 17. Nagymágocs; 18. Öcsöd–Szilmalom dűlő; 19. Örménykút, Galó–halom dűlő; 20. Tarhos; 21. Tázlár, Kriván-tanya; 22. Tiszaöldvár–Téglagyár; 23. Tiszaöldvár, Lenin utca 41.; 24. Törökszentmiklós; 25. Üllő 5–9. lh.; 26. Solt–Csukáshát; 27. Pécel 2. lh.; 28. Pusztaszer, Csöngölei oldal II.; 29. Pusztaszer–Szárnyékhalmi dűlők; 30. Vecsés 83. lh.; I. Berek-surány–Barátság kert; II. Csengersima–Petea